

*Спеціалізованій вченій раді К 64.051.31
у Харківському національному
університеті імені В.Н. Каразіна*

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
ГІЛЬБУРТА АРТУРА МАКСИМОВИЧА
«Конституційно-правові засади політичної системи України»,
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук за спеціальністю
12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Ознайомлення з текстом поданої на захист дисертації, її авторефератом та науковими працями здобувача, опублікованими за обраною темою, надають змогу зробити наступний висновок.

Актуальність і значущість теми дисертаційного дослідження. Обрана А.М. Гіль буртом тема дисертаційного дослідження ніколи раніше не була предметом самостійного наукового аналізу, а роботи радянських авторів, присвячені конституційно-правовим засадам тогочасної політичної системи, вже значною мірою втратили свою актуальність через радикальну зміну суспільного ладу, що відбувся за часи незалежності України. Більше того, сам предмет конституційно-правового регулювання у пострадянські роки значно розширився, суттєво зросла кількість суб'єктів політичної системи, відбулася «юридизація» багатьох політичних відносин тощо. За даних умов об'єктивно актуалізується проблематика щодо змісту й обсягу конституційно-правового закріплення політичної системи України, приведення його у відповідність з проголошеними ідеалами суспільного розвитку й державного будівництва, міжнародними зобов'язаннями України та прагненнями Українського народу. Дотримання європейського вектору розвитку української державності вимагає суттєвого оновлення політичної системи, у тому числі й її «конституціоналізації», тобто приведення організації публічної влади, статусу інститутів громадянського суспільства, окремих громадян та їхніх спільнот у відповідність із вихідними принципами засад конституційного ладу, забезпечення обмеженого, відкритого й відповідального врядування в інтересах Українського народу. Означені

фактори переконливо свідчать про гостру актуальність і непересічну значущість теми дисертаційного дослідження А.М. Гільбурта. Представлена на захист дисертація суттєво заповнює наявні в конституційно-правовій доктрині лакуни, має неабиякий потенціал для розвитку політико-правової теорії та практики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Рецензоване дисертаційне дослідження виконане згідно з п. 1.1, 1.2 Додатку 1 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, що затверджений наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, а також переліком тем науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт ХНУВС, зареєстрованим в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації на 2014–2018 рр. (№ ДР 0113U008192).

Мета дисертаційного дослідження визначена досить лаконічно, коректно, виважено, а його *задачі* сформульовані чітко, системно, у повній відповідності з декларованою метою. *Об'єкт і предмет* дослідження визначені точно й правильно, що дало змогу авторові досягти поставленої мети, перебуваючи в рамках наукової спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Методи дослідження, обрані дисертантом, є науково обґрунтованими, цілком сучасними, ефективними й адекватними щодо визначеної мети і задач. Дослідження спирається на здобутки матеріалістичної діалектики, розглядаючи політику і право як об'єктивну і внутрішньо суперечливу реальність, котра неупинно розвивається за активної й творчої ролі людини. Набір загальнонаукових методів, використаних дисертантом, загалом є традиційним для сучасних правових досліджень і включає в себе системний, історичний, порівняльний та формально-логічний методи. Серед спеціальних методів дослідження варто відзначити вдале використання статистичного й соціологічного (соціометричного) методів, які надали роботі додаткової переконливості й аргументованості. Окремо слід звернути увагу на широку

науковознавчу та нормативну базу дослідження, що налічує 401 найменування.

Наукова новизна отриманих результатів випливає з того, що дисертація має новаторський характер, адже вона є фактично першим за роки незалежності комплексним, масштабним науковим дослідженням конституційно-правових засад політичної системи України. Основні висновки, сформульовані в дисертації, та положення, що виносяться на захист, є авторським доробком дисертанта і роблять значний внесок у розвиток вітчизняної конституційно-правової доктрини.

Дисертація А.М. Гільбурта має суттєве **наукове і практичне значення**, оскільки сформульовані в ній положення, висновки і рекомендації можуть бути успішно використані в законопроектній діяльності, зокрема при формуванні нормативно-правової основи для наступних політичних реформ в Україні, у науково-дослідницькій діяльності, як основа для більш глибоких і конкретних розробок у даній сфері, а також у навчальному процесі – при підготовці та проведенні аудиторних занять, розробці навчально-методичних матеріалів з дисциплін «Конституційне право України», «Державне право зарубіжних країн», «Актуальні проблеми конституційного права» тощо.

Запропоноване дисертаційне дослідження побудоване гармонійно й має досить збалансовану, логічну **структуру**, побудовану за принципом «від загального – до конкретного»; воно складається з анотації, вступу, двох розділів (які об'єднують сім підрозділів), висновків, списку використаних джерел та додатків.

Звертаючись до **загальної характеристики змісту дисертаційного дослідження** А.М. Гільбурта, маємо зазначити наступне.

У вступі, згідно з нормативно встановленими вимогами, обґрунтовується вибір теми дисертаційного дослідження, розкривається його актуальність і наукова новизна, зазначається ступінь наукової розробки відповідної проблематики, розкривається зв'язок з науковими планами та програмами закладу, де виконувалася дисертація, визначається мета і завдання дослідження, його об'єкт, предмет, методологічну основу, пояснюється теоретичне і

практичне значення отриманих результатів, наводяться дані щодо апробації та оприлюднення результатів дослідження, зазначається загальна структура та обсяг дисертації.

Перший розділ дисертаційного дослідження має методологічний, історико-теоретичний характер. У ньому формулюються вихідні підходи до розуміння сутності політичної системи, її структури, суб'єктно-об'єктного складу, ролі правової системи у встановленні політичних відносин, висвітлюється історичний процес конституційного регулювання політичної системи в зарубіжних країнах у контексті поступального розвитку форми і змісту конституцій, надається порівняльно-правова характеристика конституційних засад політичної системи та розкривається їхнє співвідношення з політичною конституцією.

Дисертант виходить з діалектичного співвідношення між політичною і правовою системами суспільства, що простежується на рівні всіх її підсистем. Водночас звертається на симбіотичний характер такої взаємодії, за якої обидві системи зберігають відносну самостійність. Важливою з точки розгортання авторської концепції є теза про наявність двох різноспрямованих тенденцій суспільного розвитку: «політизації права» і «юридизації політики». Такий підхід дав змогу авторові розглядати взаємодію між політичною і правовою системами з максимально широких позицій, досить комплексно і багатоаспектно, а відтак вивів конституційно-правову доктрину на більш високий рівень пізнання закономірностей політико-правового розвитку суспільства. Дисертант справедливо підкреслює провідну роль конституційного права в нормативному закріпленні політичної системи, яка до того ж має тенденцію до зростання в умовах розбудови демократичної, правової держави.

При характеристиці генези конституційно-правового регулювання політичних відносин на прикладі вітчизняного й зарубіжного досвіду, дисертант цілком обґрунтовано виокремлює чотири основні історичні етапи такого регулювання, пов'язуючи його із загальними закономірностями розвитку форми і змісту конституцій. При цьому сучасний етап розвитку конституційно-правового регулювання політичних відносин, на думку автора, характеризується

універсалізацією підходів до конституційного закріплення політичної системи, відходом від монізму публічної влади та визнання місцевого самоврядування, спробами демократизації та диверсифікації публічної влади, демократизації основ правового статусу особи, визнанням дедалі зростаючої ролі інститутів громадянського суспільства у політичній системі. Загалом авторська оцінка генези конституційно-правового регулювання політичних відносин, у тому числі й сучасного його етапу, виглядає цілком обґрунтованою й заслуговує на підтримку.

Серцевину наукової концепції, запропонованої дисертантом, складають розроблені ним категорії «конституційна політика» і «політичний вимір» конституції. Навколо названих категорій автор будує наукову картину конституційно-правових засад політичної системи, дає оцінку тих чи інших підходів до конституційно-правового регулювання політичних відносин чи визначення статусу тих чи інших суб'єктів політичної системи, прогнозує розвиток відповідних явищ і процесів. Зокрема, через «політичний вимір» сучасної конституції дисертант системно розкриває конституційно-правові засади політичної системи різних держав світу, робить їх критичний аналіз та формулює відповідні пропозиції для вітчизняного політикуму.

У другому розділі дисертації загальні підходи до характеристики конституційно-правових засад політичної системи отримують свою конкретизацію на прикладі України. У такий спосіб дисертанту вдається надати розгорнуту й об'єктивну характеристику тих основоположних, керівних ідей, на яких ґрунтується конституційна політика України, окреслити конституційно-правовий статус громадян та їхніх спільнот у політичній системі України, визначити конституційно-правові засади організації публічної влади в аспекті політичної системи України і, нарешті, розкрити конституційно-правові аспекти функціонування різномірних інститутів громадянського суспільства як суб'єктів політичної системи.

Принагідно відзначимо авторську тезу про трирівневу систему правових принципів політичної системи України. При цьому принципи першого рівня, що

являють собою субінститут у межах генерального інституту засад конституційного ладу, дисертант пропонує називати «конституційними засадами політичного ладу». На наше переконання, такий підхід є вельми конструктивним, оскільки конкретизує існуючі наукові явлення про структуру засад конституційного ладу як провідного генерального інституту та про систему конституційного права взагалі.

Конституційно-правовий статус громадян та їхніх спільнот у політичній системі України розкривається дисертантом передусім через комплекс основних політичних прав та обов'язків людини і громадянина. При цьому до категорії політичних автор відносить право на участь в управлінні державними і суспільними справами, суб'єктивне виборче право (активне й пасивне), право на участь у референдумі, право на об'єднання (свободу асоціацій), право на участь у масових акціях (свободу мирних зборів), право на звернення (свободу петицій), а також право на рівний доступ до публічної (державної й муніципальної) служби. За результатами проведеного дослідження автор схиляється до думки, що Конституції України вдалося закласти нормативні підвалини для демократичної, плюралістичної (конкурентної) політичної системи, орієнтованої на забезпечення прав і свобод людини. Водночас він цілком виваженою й обґрунтовано зауважує про поліваріативність політико-правового розвитку України, оскільки існуючі засади її конституційного ладу, з одного боку, відкривають широкі можливості для розбудови демократії участі або інклюзивної демократії, а з іншого – залишають досить багато шансів для її подальшого розвитку як у бік мажоритаризму (демократії більшості), так і в бік консоціоналізму (консенсусної демократії).

При характеристиці конституційно-правових засад організації публічної влади в аспекті політичної системи України дисертант виходить з концепції публічної влади як влади територіальних публічних колективів, тобто об'єднань людей, створених за територіальною ознакою для організації та здійснення спільного життя, забезпечення життєдіяльності індивідів та їхніх співтовариств. При цьому першоджерелом влади визнається народ, територіальні публічні

колективи розглядаються як його невід'ємні частини, а публічна влада кожного з рівнів може здійснюватись відповідним територіальним публічним колективом безпосередньо (через конституційні форми безпосередньої демократії) або опосередковано (через органи публічної влади та їх посадових осіб).

На думку автора, взаємовідносини між місцевим самоврядуванням і державою характеризуються в цілому як дуалістична, відносно децентралізована модель, за наявності стійкої тенденції до децентралізації, особливо щодо органів місцевого самоврядування базового рівня. Водночас дисертант слушно зауважує, що гуманізація і децентралізація публічної влади відбувається в досить несприятливих умовах. До найбільш деструктивних внутрішніх факторів він відносить гібридизацію, імітацію та корупцію в органах публічної влади, а до зовнішніх – анексію державної території України та зовнішню підтримку сепаратизму.

Завершується дисертація, що є цілком логічним, дослідженням статусу інститутів громадянського суспільства в політичній системі. Автор розкриває відповідну проблематику через процес інституціоналізації названих інститутів від дня прийняття Декларації про державний суверенітет України до теперішнього часу. При цьому автору вдалося досить переконливо, на конкретних прикладах з розвитку вітчизняного конституційного законодавства, довести, що загалом до подій листопада 2013 р. – лютого 2014 р. конституційні засади громадянського суспільства формувалися під впливом ідей деліберативної (дорадчої) демократії, однак сучасний сплеск громадської активності зумовлює необхідність пошуку нових організаційно-правових форм розвитку інститутів громадянського суспільства в руслі інклюзивної демократії (демократії участі). Важливим внеском у розвиток політико-правової теорії є теза автора про те, що для України як держави перехідної демократії одним з найбільш прийнятних варіантів вирішення проблеми вибору політичного режиму є консоціоналізм або консенсусна демократія.

Серед положень наукової новизни, що виносяться на захист, особливої уваги з боку наукової спільноти та вітчизняного законодавця, заслуговують наступні:

- вчення про «політичний вимір» сучасної конституції;
- двохаспектне поняття «конституційна політика»;
- положення про поліваріативність розвитку політичної системи України за наявних її конституційно-правових засад;
- концептуальні підходи щодо реформування конституційно-правових засад політичної системи України в руслі розбудови демократії участі та консоціональної демократії.

Загалом слід відзначити, що дисертація А. М. Гіль бурта відзначається досить високим науково-методологічним рівнем виконання, вмілим використанням сучасного науково-методологічного арсеналу, виваженістю й обґрунтованістю висновків, високою правовою культурою теоретичних побудов.

Разом із тим, вважаємо, що окремі положення дисертаційної роботи А.М. Гільбурта потребують доопрацювання, уточнення чи додаткової аргументації під час захисту:

1. На с. 79 дисертації висловлено тезу, що концентрованим вираженням конституційних засад політичної системи суспільства є конституційна формула держави. Однак при характеристиці конституційно-правових засад політичної системи України про конституційну формулу нашої держави не згадується. Звідси залишається незрозумілим: чи то в Україні конституційна формула держави відсутня, чи то вона є, але не відзначається специфікою.

2. Дисертант неодноразово підкреслює свою відданість консоціоналізму, але його бачення конституційно-правових реформ у напрямку розбудови консоціональної демократії, представлене в дисертації, виглядає зайве узагальненням і потребує конкретизації під час публічного захисту. Зокрема, авторові варто більш докладно висвітлити свою позицію щодо реалізації консоціоналізму в умовах конкурентної демократії та гострої громадянсько-політичної та соціально-економічної кризи, які переживає зараз Україна.

3. На с. 174 дисертант згадує про те, що в проекті Конституції України, винесеному Верховною Радою України на всенародне обговорення 1 липня 1992 р., передбачався самостійний розділ III «Громадянське суспільство і держава», що був присвячений питанням визначення загальних засад взаємодії суспільства та держави, конституційно-правового режиму власності та здійснення підприємницької діяльності, екологічній безпеці, захисту сім'ї та родинних цінностей, питанням освіти, науки і культури тощо, однак до остаточної редакції Основного Закону цей розділ не потрапив. При цьому автор ухилився від власної оцінки даного факту. Тому під час публічного захисту хотілося б почути думку дисертанта з приводу доцільності доповнення чинної Конституції України окремим розділом, присвяченим статусу інститутів громадянського суспільства.

4. У методологічному плані дисертацію прикрасило широке використання статистичних і соціологічних даних, однак деякі з них є недостатньо актуальними. Зокрема, на с. 185 дисертації стверджується, що станом на початок 2011 року органами юстиції в Україні було легалізовано/зареєстровано близько 50 тис. громадських формувань, але відповідні дані 2018-2019 років не наводяться. Так само, на с. 189 для ілюстрації зростання довіри з боку населення до громадських організацій, волонтерських рухів та інших інститутів громадянського суспільства в Україні автором наведено дані соціологічних досліджень, проведених Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова ще в 2013 та 2014 роках.

5. Висновок автора про те, що в Україні на сьогодні формується стійка тенденція до децентралізації, особливо щодо органів місцевого самоврядування базового рівня(с. 169, 202-203), на наш погляд, є недостатньо обґрунтованим і дещо передчасним, адже конституційна реформа щодо децентралізації (2015 р.) була фактично провалена тогочасним парламентом, а процес об'єднання територіальних громад, особливо в тому вигляді, як він здійснюється в Україні, має досить мало спільного з децентралізацією.

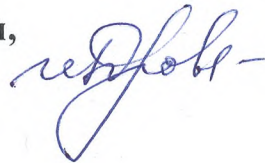
Водночас відзначимо, що наведені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, а деякі з них по суті запрошують дисертанта до наукової дискусії та продовження наукових пошуків за обраною темою.

Загалом, дисертація А.М. Гільбурта «Конституційно-правові засади політичної системи України», яка виконана у формі спеціально підготовленого рукопису, і автореферат, що відображає найбільш суттєві і принципові положення дисертації, становлять цілісне і професійно оформлене дослідження. У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, що полягає у формуванні цілісної концепції конституційно-правових засад регулювання політичної системи України.

На підставі викладеного вище критичного аналізу вважаю, що дисертація «Конституційно-правові засади політичної системи України» цілком відповідає вимогам п. 9, 11 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, та Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40, а її автор – Гільбурт Артур Максимович – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Офіційний опонент

**Заступник директора
Науково-дослідного інституту
державного будівництва та
місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України,
кандидат юридичних наук, доцент**

І.І. Бодрова

